

Szlang – bizalmas köznyelv

Gondolatok két új szótár kapcsán

Hogy a címben megnevezett téma problematikus, azt kettős volta is mutatja, amely végigvonul a szókincstani írásokon, mind a magyar, mind más nyelvek szakirodalmában.

A mi nyelvtudományi irodalmunkban ezt a problémát először Bárczi Géza vizsgálta meg A pesti nyelv című tanulmányában (MNy. 27 és 28 [1931 és 1932]), amely újra megjelent A magyar nyelv múltja és jelene (Budapest, 1980. 237–79) című posztumusz kötetben. Bárczi, francia szakos voltának megfelelően, a francia argó szakirodalmából bőven merítve a ma is gyakran zsargon-, vagány-, huligán-, jassz- és tolvajnyelv, vagyis az alvilági csoportnyelv szókincsét tekinti át az addig megjelent, de részben ma is használt szójegyzékek és saját gyűjtésének adatai alapján. (Az előbbiekre vö. Jenő–Vető: A magyar tolvajnyelv és szótára. Bp. 1924.) Bárczi kiemeli azonban e szókincsnek a művelt köznyelvvél, az iskolázott rétegek igényes nyelvével való kapcsolatát, miszerint annak szavai idővel bejutnak az általános köznyelv szókincsébe. Későbbi nyelvtaníróink példának szokták említeni a *lebukik* szót, amely József Attila révén került át az argóból a költői nyelvbe. Bárczi rámutat, hogy a magyar és a francia argónak eltérő a viszonya az illető köznyelvhez, tudniillik a francia köznyelv jóval gazdagabban fogadta be az argó elemeket, de úgy véli (244), hogy a befogadás mértéke majd a magyarban is erősödni fog.

Kétségtelen, hogy az argón túl a szlang vagy a kevésbé igényes köznyelv megítélésében nyelvtudományi irodalmunk a mai napig sem egységes, jóformán elmarasztaló, és a szóban forgó szavak minősítése általános szótárainkban eltérő. Az ÉrtSz. és az Éksz. alkalmazza az argó, durva, pejoratív, vulgáris minősítést a bizalmas (biz.) és a különféle érzelmi töltésű megjelölésen kívül, olykor a bizalmas minősítés több mással együtt jelöli a szót vagy valamely jelentést, máskor jelöletlen marad, például: *gyüge*, *gügye* (népies, bizalmas, pejoratív), *kikiált valakit valaminek* 'ráfogják, hogy az' minősítés nélkül. A szlang mint minősítés szótárainkban eddig nem fordult elő. Az ÉrtSz. szerkesztésekor az ötvenes évek elején a minősítések rendszere nem utolsósorban a bizalmas szóréteg kapcsán sok gondot okozott. Tudomásom szerint felvetődött a „családi” szóminősítés gondolata, de ezt éppen Bárczi Géza ellenvetése miatt nem fogadták el.

A szlang és a köznyelvi szókincs közti választóvonal nemcsak a magyar lexikográfiában, hanem más nyelvekben is jelentős problémát okozott és okoz.

Az angol *szlang* (slang) meghatározása szintén nem egyértelmű. Az 1987-ben kiadott Readers Digest Universal Dictionary szerint a slang „... language peculiar to a group, argot or jargon”, tehát ahogy még korai lexikológiai irodalmunk vélte. Ezzel szemben a nagy tekintélyű angol szlengszótár, az Eric Partridge szerkesztette „A Dictionary of Slang and Unconventional English” (London–New York, 1984, e kiadást Paul Beale szerkesztette) már a címében mutatja, hogy a szlenget szélesen értelmezi, és a köznyelv kötetlenebb, bizalmasabb szavait is beleérti. Ezt a szótár előszava bővebben ki is fejti. Az angol szótáriradalomból még több meghatározást lehetne idézni, amelyek a Readers Digest és a Partridge-szótár felfogása között áll.

A németben, amint az ismertetendő szótár címéből kiviláglik, leginkább az *Umgangssprache* 'köznyelv' kifejezés használatos a szlengre, habár különféle kézikönyvekben más terminus technicust is alkalmaznak, persze a „Slang” szót is. Rajtuk kívül az *Alltagssprache* 'mindennapi nyelv' is él mint műkifejezés, de az *Umgangssprache* és *Alltagssprache* közti különbségtétel nem egyértelmű. A Gerhard Wahrig szerkesztette Deutsches Wörterbuch szerint a *Slang*

'nachlässige Umgangssprache', vagyis 'hanyag köznyelv', Alltagssprache szó e kötetben nem fordul elő. Az Umgangssprache szerinte: 'Sprache des täglichen Lebens', tehát 'a mindennapi élet nyelve'. A német köznyelv (szleng) legismertebb szótára a Heinz Küpper-féle, amelynek első kiadása 1963-ból való több évtizedes gyűjtőmunka eredményeképpen. A szerző 1963-ban új kiadást jelentetett meg 10 000 címszóval bővítve, majd 1964-ben, a harmadik kötetben az egész addigi szótárgyűjteményt, az 1963. évi kiadásban olvasható az *eiserner Vorhang* 'vasfüggöny' és a *Wolkenengel* 'stewardess', szó szerint 'felhőangyal'. A lexikológiai magyarázatok abban megegyeznek, hogy az Umgangssprache beszélt nyelvváltozat, különbözvén a Hochsprache-tól, amely az írott nyelvváltozatot is képviseli.

E kitérő után kanyarodjunk vissza a magyar szlengkutatásra. Noha a teljesség igényével fellépő szótár nem jelent meg az elmúlt évtizedekben, részleges szójegyzékek, tanulmányok igen. Említsük meg közülük a következőket: András László–Kövecses Zoltán Magyar angol szlengszótár (Budapest, 1994²), Kis Tamás: Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára (Budapest, 1992), Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): A mai magyar nyelv rétegződése (Budapest, 1988), Matijevics Lajos: Az utca nyelve (Újvidék, 1979) műveit.

Az elmúlt két évben azonban két általános, átfogó szótár látott napvilágot: Kövecses Zoltán: Magyar szlengszótár (Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó, XXVI + 360 lapon) és Thomas C. Dahn: Wörterbuch der ungarischen Umgangssprache, Ungarisch–Deutsch (Hamburg, 1999. Helmut Buske Verlag, XVI + 328 lapon).

Amint az előszóban Kövecses írja, a kötet kb. 7000 szócikket tartalmaz. De a szólások, szóláshasonlatok és egyéb kifejezések vagy kezdőszavuk, vagy jellemző szavuk szerint alkotnak címszavakat, tehát például gyakori címszó a *bele*: *bele van gabalyodva*, *bele van örülve* stb., a szóláshasonlatok túlnyomó része a *mint* kötőszó után következik, *mint a bolond*, *mint a cukrot* stb., tehát az olvasónak jól kell ismernie a magyar nyelvet vagy a szlenget, hogy a hasonlított szót, illetve az egész kifejezést használhassa: *veszik* (vagy *viszik?*), *mint a cukrot*; *hajt*, *rohan...*(?), *mint a bolond*.

Dahn szótára a szerző szerint 8000 szót foglal magában, ám ő a szólásokat és kifejezéseket egy-egy címszó alatt bokrosítva tünteti föl, tehát szótárgyűjteménye lényegesen nagyobb Kövecsesénél. E szótár azoknak a németeknek a használatára készült, akiknek a gyakorlatban van dolguk a magyar nyelvel, mint az előszó (Vorwort) írja. Ezt a kijelentést egészítsük ki azzal, hogy azok használhatják inkább, akik már bizonyos nyelvi alapokkal rendelkeznek, de tudásukat az élőnyelv kifejezéseivel is szeretnék elmélyíteni. A címszavak eredeti jelentése egyik szótárban sincs megadva, hanem a címszó után a szleng jelentések állanak, például a *sikít* alatt csak a 'sikkaszt' jelentés áll. Igaz viszont, hogy Dahn szótárában számos esetben olvasható az eredeti jelentés németül a szócikk végén, zárójelben, etimológiai magyarázatként, például *oldalkocsi* 'feleség, barátnő', illetve 'Scitenwagen'. Dahn szótára a címszavak jelentéseit magyarul közli (zárójelben) köznyelvi szinonimával vagy körülírja, majd ezt követően németül, végül a szó etimológiáját is megadja, ha talál rá adatot. Megjegyzem, hogy ezeket az adatokat nem ellenőriztem.

Mindkét szerző megmagyarázza, hogy mit ért szlengen, illetve az Umgangssprache elnevezésen. Dahn a tág értelmezést veszi alapul, hivatkozva a Partridge-féle angol szótárra. Kövecses tüzetesebben fejti ki krédóját, tanulmányt ír a problémáról, de alapjában véve, amint szótári gyakorlatából is látható, szintén a tág felfogás híve.

Kövecses szerint a szlenget inkább férfiak használják, mint nők, ők ugyanis „típusabb szlengbeszélők, mint a nők”. Ezzel a nézettel kapcsolatban megjegyezném, hogy a női „egyenlőség” folytán (az idézőjellel nem a női egyenjogúságot teszem kétségessé, hanem a két nemnek gyakran túlzásba vitt vagy félreértelmezett egyenlőségi) a fésületlen beszédstílus, sőt trágárkodás már az „úrinők” körében is elterjedt, mi több: bevonult a serdülő lányok beszédébe is. Továbbá a szerző szerint az ifjúság szóhasználatát inkább jellemzi, mint az idősebb korosztályét. Abban is

egyetérhetünk Kövecsszel, hogy a műveltebb rétegek kevésbé használják a szlenget, bár a káromkodás és trágárkodás elég gyakran hallható ezekben a körökben is. A társadalom deviáns elemei (alvilág, kábítószerek) beszédére jellemző leginkább a valódi argó. A szerző úgy látja továbbá, hogy a városi lakosság beszéde, az „utcanyelv” a szleng valódi otthona. Szerinte a műveletlen és deviáns réteg öntudatlanul használja a szlenget, mert a standard nyelvet nem ismeri, míg a művelt réteg tudatosan teszi, amikor olyan stílusban beszél. A standard és a szleng szókinccs ilyen kettéválasztása túlságosan merev. A nyelv szókinccsének túlnyomó része standard jellegű, hiszen az alapszókinccs (*fej, szem, láb, jön, megy, alszik, él* stb.) első jelentése akkor is gyakorta használatos, ha másodlagos, szleng jelentéseik szintén megvannak. Mindennapi beszédünk tehát vegyesen tartalmaz standard és szleng elemeket, a művelteké általában kevesebbet, az iskolázatlanabbaké jóval többet.

Ami a szótározott szavak stílusminősítését illeti, Dahn igen takarékosan bánik velük, a címszavak jó része nem kap semmilyen jelzést, ilyen például a *döglik* 'lustalkodik', illetve 'szerelmes valakibe', Kövecsesnél csak az utóbbi jelentéssel áll e címszó általános és bizalmas megjelöléssel. Dahn számos szót illeszt bele szótárába, amelyek aligha tekinthetők szleng jellegűnek, mint *átlag, impotens, szatócs*. Kövecses stílusminősítései közt több nehezen elhatárolható akad. Nem jelzi ugyan a címszavak jó részét, de általánosnak (ált) minősíti „az általánosan használt vagy ismert” szavakat, továbbá a bizalmasnak jelletteket is megkülönbözteti: (>biz)= nagyon fesztelen és bizalmas közti, illetve: (biz)= egyébként bizalmas szavak. Ez a túlságosan árnyalt különbségtétel a gyakorlatban nem válik be, a minősítések sokszor összerosódnak, például: *lekever egy frászt* és *lekever egy fülest*, mindkettő csak (biz), *lekever valakinek egyet* (ált, biz), *kap egy frászt* (ált, biz), *kap egy fülest* csak (biz); *benyal* minősítetlen, *felnyal* (>biz), *nyal* (ált). A legnehezebb a (>biz) és (biz) közti különbséget érzékelni.

Kövecses szótárában számos jelentés nélküli, de pragmatikus használatú kifejezés olvasható, amelyek Dahn szótárában nincsenek meg, például: *kapcsold ki magad; hogy oda ne rohanjak*.

A szleng egyéb problémáit végigvizsgálva, Kövecses megjegyzi, hogy ő sem mondta ki a „végső szót” a szleng meghatározásában.

A két szótárt egy-egy összefoglaló lista egészíti ki. Kövecses a 129 leggyakoribb köznyelvi szó (fogalom) alatt sorolja fel az odatartozó címszavakat, mint *bolond, buta, dolgozik, közönsül, megver, szeret*. Ebből az összeállításból szintén kitűnik, hogy a szlengnek nevezett szavak túlnyomó többsége a nemi életre vonatkozó és más trágárság. Dahn az idegen eredetű címszavakról állított össze etimológiai listát. Ezek túlnyomórészt német (és német alvilági: Rotwelsch) eredetűek, jóval kevesebb a jiddis és cigány, még kevesebb a különféle szláv (legtöbb szlovák), angol (?!), francia, olasz, majd néhány román és spanyol zárja be a felsorolást.

Mindkét szótár megnevezi forrásait, Dahn többet (nem számítva a német kiadványokat), köztük néhány jiddis szótárt. Mint előszavában írja, támaszkodott Futaky István (Göttingen), Szépe György és Schauermann Tamás (Pécs), továbbá Szűcs László (Budapest, Nyelvtudományi Intézet) tanácsaira.

A szleng nehezen meghatározható és elhatárolható fogalomkörét jellemzi a két új szótár címszavainak különbsége. Hadd álljon itt összehasonlításként néhány szó, amelyek az egyikből vagy a másikkól hiányoznak; a hiányt 0 jelzi:

Dahn	Kövecses
annó dacumál	0
apuka	0
céda	0
0	cihelődik
degesz	0

Dahn	Kövecses
0	emil
fagyi	0
flegma	0
0	féreg 'becstelen ember'
galiba	0
halandzsa	0
haspárti	0
hóhem	0
hücpé (írva így)	0
kereket old	0
lizi	0
0	menjen a búsba
mestüge	0
nagyi	0
nyámnyila	0
randa	0
venyőcs	0
0	zsepi

Ebből a listából is kitűnik, hogy Dahn szótára gazdagabb. De attól függetlenül megállapíthatjuk, hogy hiányaik ellenére mindkét szótárban van többlet a másikhoz képest, így egy újabb, terjedelmesebb szlengszótár megjelenéséig egymást kiegészítve hiányt pótolnak a magyar lexikográfiában és a köznyelvi szókincs kutatásában. De hogy további szógyűjtésre szükség van, azt mutatja az alábbi találomra összeállított lista, amelynek szavai az egyik ismertetett szótárban sem találhatóak:

bájcseveg, bájbeszélget, bájársalog

bakamári

b... meg (ez a sajnós mindennapi kiszólás éppen nincs meg)

bárányház (ha még él, de mindenesetre régies)

brummog

bulista

cseri, nari, mogyi, pari, sali, ubi stb.

dáridó

davajgítár 'orosz géppisztoly' (a megszállás kezdetén)

használ (férfi nőt)

házisárkány, hárpia

két végén égeti a gyertyát (új)

klikk, szekértábor

malac (kisgyermekre)

mézesmadzag

nem igazán

nyavaja törje ki

otthagylja, mint eb a sz...át (a Szaharát)

per pillanat

piár (public relation)

pityipalkó

problémázik

ragoz 'szitkot, káromlást szaporít'

szem, pl. kitörli a szemét valakinek
 szemez valakivel
 szerelembogyó ('here' a bakanyelvben)
 vipera (nőre)

Mindezek után úgy látom, hogy a szleng nyelvünkben is mindazokra a szavakra, kifejezésekre vonatkoztatható, amelyek tagjai a köznyelvnek, mégpedig jobbra fesztelenebb, bizalmasabb, beszélt változatának; jelentésük többé-kevésbé, főleg passzívan ismert, de aktívan használja a beszélők nagy része, még a műveltek is, bár a durva, trágár elemeket ritkábban, inkább csak bizonyos alkalmakkor s felhevült állapotban; viszont e szavak és kifejezések érzelmi színezettségük folytán írásban ritkábban vagy egyáltalán nem fordulnak elő. Idetartoznak a korábban is szlengként nyilvántartott argó szavak az alvilág nyelvéből, továbbá az egyes csoportnyelvek nem szakkifejezés jellegű elemei, tehát például a sportnyelvben a *labdarúgás*, *mezőny* terminus technicus, de a *foci*, a *bundázás* szleng. Az említett érzelmi töltés lehet kedveskedő, gúnyos, tréfás, szépítő, bizalmas, családias, baráti vagy éppen ellenszenvet kiváltó beszédhelyzetben durva, pejoratív, vulgáris stb. Az írói jellemzésben pedig általános lett a mindennapi beszéd, benne a szleng kifejezések szó szerinti idézése. De előfordul szleng szó a magánlevelezésben, főleg a kevésbé igényes írásbeli üzenetekben. Ezenkívül jelen van modern életünk ma már nem teljesen új firkálásaiban, amelyek nem magánembernek, hanem tömegeknek szólnak, továbbá a reklámok szövegében, amelyek éppen a szleng stílusában kívánnak a tömegekre, főként a fiatal vásárlókra hatni; vö. erről Balázs Géza: Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón (Budapest, 1998. 125–34).

Mint ahogy Bárczitól kezdve a probléma minden kutatója látja, a szleng szókincs igen változékony, szinte naponta keletkeznek friss szavak, amelyek egy idő múlva kikopnak a használatból, viszont számos szleng elem évtizedeken át vagy még hosszabb ideig tagja marad a szókincsnek. Az ötvenes-hatvanas évek ifjúsága által kedvelt *haláli* 'remek, nagyszerű, fantasztikus' ma már alig hallható, de a *klassz* hasonló jelentésben egy évszázada kitart.

Kétségtelen, hogy nehéz megvonni a határt a szleng és az általános köznyelv, standard (Benkő Loránd szóhasználatában: sztenderd) irodalmi nyelv között, és különösen egy-egy adott szó vagy kifejezés esetében. Lexikográfiai tekintetben úgy vélem, hogy a „választékos, költői, irodalmi, hivatalos” minősítésen túl szleng jellegűek a „tréfás, gúnyos, kedveskedő, gyermeknyelvi, durva, vulgáris minősítésű szavak és kifejezések”. De megfelelő szövegekörnyezetben mindegyik felemelkedhet az általános köznyelvi szintre, sőt irodalmi értékű is lehet. Antall József, a rendszerváltás utáni első kormány miniszterelnöke Széchenyi István születésének 200. évfordulóján tartott ünnepi beszédében, 1990. szeptember 21-én, egyik mondatában ezt mondta: „... amikor hétköznapi *csetepaté*inkban... mi is a jobbért küzdünk, ... együttesen kell arra gondolnunk, hogy ... ennek a nagy nemzedéknek tagjai ... ugyanazért a független és szabad Magyarorszáért harcoltak...” (idézi Szende Aladár: A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak. Budapest, 1993. 239). Ebben az emelkedett hangulatú irodalmi stílusú beszédben a *csetepaté* teljesen beleillik a szöveg stílusába, holott a szó maga szlengnek mondható más szövegekörnyezetben. Az Éksz. bizalmasnak (biz) minősíti.

A szépítő minősítés nem sorolható általánosan egyik stílusrétegbe sem. A *jobblétre szenderről* leggyakrabban szépítő és választékos kifejezés, de a *lebarnít*, ha szépít is, mindenképpen szleng szó, mert durva kifejezést helyettesít.

A régies, elavult, kiveszőben levő szavak, ha az általános köznyelvi réteg elemei, akkor természetesen nem számítanak szlengnek, hacsak nem tartoztak oda általános használatuk idején, például a *blikkfingos* 'figyelemfelkeltő' (idézi Kövecses), amelyet még ismerhetnek az idős emberek.

A csoportnyelvi szókincs egy része terminus technicus, tehát ezek nem szleng jellegűek, de a különféle szakmák művelői azokon kívül a szakmai zsargont szintén használják, mint a nyelvészek a *filosz*, *finnugrász* stb. szavakat.

A politikai élet és a sajtó nyelve szintén vegyesen tartalmaz terminus technicusokat és szleng elemeket, például a *jogállam, kormányváltozás, választójog, kétharmados többség* terminus technicus, az *affér, érdekházasság* (pártok között), *szavazógép, tűzoltómunka* 'kapkodás a kormányzásban', *szóparbaj* (tévétitában) a szlengbe tartozik.

Nem egyértelmű a szólások és szóláshasonlatok elbírálása. Ezeket szótáraink ritkán minősítik, de nyilván stílusöbblétük van a nem minősített szótári elemekhez képest, hiszen bizonyos emfaticus töltést kapnak. Számos szólás és szóláshasonlat választékos, sőt irodalmi stílust képvisel, például: *mással kapartatja ki a gesztenyét; eben gubát cserél; otthagya, mint Szent Pál az oláhokat*. Vannak népies eredetű és hangulatú szólásaink, mint például: *rendetlen, csúf, mint a bőjti boszorkány*. De igen nagyszámú ilyen kifejezés jellegzetesen szleng hangulatú, (például *mint a vöcsök; Kövecses feltünteti), mint a pinty*, amelyek előtt sokféle hasonlított fogalom állhat, például: *jár a keze* (a munkában), *úgy odateremtette ... stb.*, szleng jellegű a *részeg, mint a csap; csak hálni jár belé a lélek, ártatlan, mint a ma született bárány*; a viszonylag új keletűek közül: *elhúzza a csikot stb.*

A gyermeknyelvi szavak voltaképp mind szleng jellegűek, és az érzékelhetően hangfestő és hangutánzó szavak szintén. Ez utóbbiak közül általános szótárainkban nincs egyöntetű stílusminősítés, a hangutánzást vagy hangfestést leginkább szószármaztatásként jelzik. A következőkben felsorolt szavak közül csak némelyik van meg Kövecses (K) és Dahn (D) szótárában: *berreg, berzenkedik, bugyog* (D) 'beszél', *cafrang, csobban, dong, dörömböl, fitogtat, hebehurgya, (el)kämpicsorodik, kalimpál* (D), *kecmereg* (D), *kuksol* (D) 'nagy szemmel néz', *kuporog, nyikkan* (D), *nyüzsög* (K, D), *puffan, riszál* (K, D), *settenkedik, sündörög, tutyimutyi* (K, D).

Úgy vélem tehát, hogy általános szótárainkban a „szleng” szóval megnevezett stílusminősítés alkalmatlan a bizalmas köznyelvi szavak és kifejezések megnevezésére, mert a fentebb felsorolt közelebbi minősítések pontosabbak, mellettük a „szleng” jelzés fölösleges, amellettszinonimája a „bizalmas köznyelv” elnevezésnek, tehát emiatt nem volna szabatos.

A Kövecses-szótár példányainak borítólapján egy fehér papírszalag áll az alábbi szöveggel: „A könyvben, természeténél fogva obszcén szavak is találhatóak, ezért CSAK FELNÖTTEKNEK szánjuk.” Ezt a figyelmeztetést bizonyára a kiadó találta jónak a kötethez illeszteni. Voltaképp örvendetes az ilyen felhívás, bár némileg naiv, mert korunk fiataljai olykor még több durva, obszcén szóval élnek, mint a felnőttek. A szótár bevezetőjében Ritoók Zsigmond így ír erről a kérdésről: „... az egyéniséget nemcsak az fejezheti ki, hogy valaki azért is eltér (a durvaság irányában) a nyelvi standardtól, hanem abban is, hogy valaki azért is csak a megfelelő helyen használ szlengszavakat, s nem derüre-borúra.” Ehhez a nézethez nem kell mit hozzáfűzőm.

Fodor István